

ШАРҚ МУТАФАККИРЛАРИ АСАРЛАРИДА ВАТАНПАРВАРЛИК ТАРБИЯСИ

Калдибекова Анаргул Сотбаровна

Низомий номидаги ТДПУ профессори.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14799900>

“Биз янги Ўзбекистонни барпо этишига қарор қилган эканмиз, иккита мустаҳкам устунга таянамиз. Биринчиси – бозор тамойилларига асосланган кучли иқтисодиёт. Иккинчиси – аجدодларимизнинг бой мероси ва миллий қадриятларга асосланган кучли маънавият”

Шавкат Мирзиёев - Ўзбекистон Республикаси Президенти

Аннотация. Ушбу мақолада Шарқ мутафаккирлари асарларидаги ватанпарварлик гоялари тадқиқ этилган ва муҳим илмий-назарий хулосалар чиқарилган.

Таянч иборалар: Ватан, ватанпарварлик, педагогик фикрлар, Ал Хоразмий, Абу Наср Форобий, Ибн Сино, Абу Райхон Беруний.

PATRIOTIC EDUCATION IN THE WORKS OF EASTERN THINKERS

Abstract. This article studies the ideas of patriotism in the works of Eastern thinkers and draws important scientific and theoretical conclusions.

Key words: Homeland, patriotism, pedagogical ideas, Al-Khwarizmi, Abu Nasr Al-Farabi, Ibn Sina, Abu Raykhan Al-Biruni.

ПАТРИОТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ В ТРУДАХ МЫСЛИТЕЛЕЙ ВОСТОКА

Аннотация. В данной статье рассматриваются идеи патриотизма в творчестве восточных мыслителей и делаются важные научно-теоретические выводы.

Ключевые фразы: Родина, патриотизм, педагогическая мысль, Аль Хорезми, Абу Наср Фараби, Ибн Сина, Абу Райхан Беруни.

Ватанпарварлик тарихий воқеадир. У ҳаёт давомида одамларга ҳамроҳ бўлган, одамлар билан бирга ўзгаради ва ривожланади. Шунинг учун ҳам ватанпарварлик одамлар томонидан минг йиллар давомида шаклланган буюк туйғу ҳисобланади.

Ватанпарварлик нафақат ўз Ватани тарихини билиш, унга ҳурмат билан муносабатда бўлиш, балки ўз тили, анъаналари, миллий маданияти, миллий ахлоқ меъёрларини билиш, уни муҳофаза қилиш ва ривожлантиришга ҳисса қўшиш, шунингдек, жаҳон маданияти, моддий ва маънавий бойликлари, фан ва техникаси, бошқа халқлар тажрибасидан ижодий фойдаланишдир.

Бу борада Ўзбекистоннинг биринчи президенти И.А.Каримовнинг “Она юртимиз Ўзбекистон тупроғида, бетакрор ва гўзал диёрда не-не аجدодлар ва буюк зотлар яшаб ўтдилар. Улар биз ворис бўлиб турган бугунги тарих ва маданиятни бизга мерос қилиб қолдирдилар...

*Бизнинг бугунги энг буюк вазифамиз ва муқаддас бурчимиз – Ўзбекистон тарихидан ўзимизга муносиб саҳифа очиш ва уни авлодларимиз учун ибрат бўладиган олижаноб ва савобли ишлар билан тўлдиришидир*¹ – деган ибратли фикрлари меросга лойиқ ворис бўладиган авлодни тарбиялашда муҳим аҳамият касб этади.

Хақиқатдан ҳам, Ўзбекистон – буюк алломалари ва уламолари, довурак саркардалари ва сардорлари, оламшумул санъаткорлари ва сўздан маржон терган адиблари, иқтидорли ёшлари билан ғурурлана оладиган ўтмиши кўркем, келажаги буюк давлат. Бундай юртни

¹ Каримов И. “Бунёдкорлик йўлидан”. 4-жилд. Т., “Ўзбекистон” нашриёти, 1996, 15-бет.

олқишламай, ардоқламай бўладими? Ўз юртини, Ватанини чинакам севган, ардоқлаган халқ унинг истиқлоли, порлоқ келажаги учун, керак бўлса жонини ҳам фидо қилади.

Хар бир инсонга ўзининг оиласи, қариндош-уруғлари, дўстлари қандай яқин бўлса, Ватан ҳам ундан кам эмас! Ватан деганда инсоннинг кўз олдига энг қадрдон, энг улуғ, энг жонга роҳат бағишлайдиган – ўзининг туғилиб усган макони гавдаланади.

Ватан мавзуси жуда кўплаб аллома ва олимларнинг, шоир ва ёзувчилар-нинг асарларига асос бўлган мавзудир. Бироқ ҳар бири Ватанни ўз фикрлаши ва дунёқарашидан, яшаётган даври ва жамиятнинг ҳолатидан келиб чиққан ҳолда ўзича тушунади. Бу жиҳатдан, уларнинг ҳар бирининг таърифлари, тавсифлари гарчи бир-бирига яқин туюлса-да, турлича.

Шу ўринда Шарқ Уйғониш даври буюк алломалари асарларида ватан, ватанпарварлик масалалари қандай ёритилганига эътибор қаратмоқчимиз.

Ўз ҳаётини инсоният бахт-саодатига бағишлаган Шарқнинг буюк алло-маси **Абу Абдуллоҳ ибн Мусо ал-Хоразмий (783-850)** табиий-илмий фанлар, ёш авлод камолоти ва тафаккури, илм-фан равнақи учун хизмат қилди, инсониятнинг маърифий юксалишига катта ҳисса қўшди.

Ал-Хоразмий ер бетида барча жонзотдан инсонни улуғ қўяди. Инсон тафаккурининг қувватига, кишиларнинг имкониятига ишонган аллома алге-брага бағишланган рисоласида... *“бу асарни ёзишдан мақсади кишилар унга ўз нигоҳини қаратар деган умид”* эканлигини ўқтиради. *“Инсон ўзининг тиришқоқлиги, меҳнати ва амалий фаолияти, Аллоҳ ато этган ақл-идрок, қобилият ва истеъдоди билан дунёни секин-аста била боради”*, деб уни меҳнат ва касб-хунарга чорлайди. Шундай қилиб, у инсонни кундалик ҳаётида ўз ақл-идроки, тафаккур қувватига таянишга ундайди. Юқоридаги фикрлардан кўриниб

турибдики, Ал-Хоразмий ҳар бир инсон ўз она юртида бахтли яшаши учун илм ўрганиш, касб-хунар эгаллаш муҳимлигини таъкидлайди.

Шарқнинг буюк қомусий олими **Абу Наср Форобий (873-950)** ўз асар-ларида таълим-тарбиянинг асосий вазифаси олам ва одам, табиат ва жамият ҳақида билимларга эга бўлган баркамол авлодни тарбиялаб вояга етказиш эканлигига урғу беради.

Форобийнинг “Фозил одамлар шаҳри” асарида ўз тасаввурларидаги шаҳарни, унинг ҳокими, одамлари, касб-кори ҳақида сўз юритилиб, буткул унинг зидди бўлган Жаҳолатдаги шаҳар, унинг таркибида яна адашганлар шаҳри тасвирини ҳам келтириб ўтади. Унга қуйидагича таъриф келтиради: *“Адашганлар шаҳрининг аҳолисига келсак, унинг бошлиғи, раиси ўзи ҳақиқий бахт нималигини билса ҳам, ўзининг қандайдир гаразли мақсадларига етишишни кўзлаб, халқни йўлдан урган, адаштирган. Шу сабабли бундай шаҳар аҳолиси хулқи бузилган, маънавиятсиз бўлади. Бундай шаҳар бошлиғи ҳам, аҳолиси ҳам ҳақиқий бахт-саодат йўлидан адашганлиги учун бахтсиз бўладилар. Уларнинг руҳлари жаҳолатдаги шаҳар аҳолиси руҳлари каби ҳалокатга учрайди”*. Бундай Жаҳолатдаги шаҳарни асарда киритишдан мақсад – бу инсонлар қандай салбий амаллар бажаришда бардавом этаверса, охири бутун жамиятни, юртини жаҳолат ботқоғига тортиши акс эттириш бўлган деб айта оламиз. Жаҳолатдаги шаҳар детали орқали айнан ўзи яшаган даврдаги шаҳар ва унинг муҳити, унинг ўз нафсига қул бўлган ҳокимларини очиб берган бўлиши ҳам эҳтимолдан ҳоли эмас. Асарда аллома Юртни ҳам бир бадан деб қараб, унинг бошқарувчиси юракдек бўлмоғи, яъни қолган барча аъзолардан устун бўлиши, уларни тушуна олиши кераклигини айтади. Юрт фаровонлиги учун, аввало, Юрт ҳокими оқил ва доно бўлиши зарур. Юрак барча аъзоларнинг тартибини бир меъёрда ушлаб турганидек, Подшолар ҳам халқнинг тинчлигини, ҳаловатини сақлаши, уларни ўз вазифаларини бажаришида ҳаракатга ундаши муҳимдир.

Фозил шаҳар ҳокими ҳам Фозил инсон бўлиши даркор. Бундай одам Аллоҳдан ўзга ҳеч кимдан қўрқмаслиги, бўйсунмаслиги ва ботир бўлиши мақсадга мувофиқ. Ҳар бир юрт фуқароси ва ҳокими ўз Ватанини жонидан ортиқ қўриши керак. Фаробийнинг шундай гаплари бор: *“Ҳар кимки илм, ҳикматни деса уни ёшлигидан боиласин. Сўзининг устидан чиқсин. Ёмон ишлардан сақланадиган бўлсин, илм ва аҳли илмдан мол-дунёни аямасин”*.

Фозил юрт одамлари қандай бўлишлари керак деган саволга шундай жавоб беради: унда аҳоли ёлғиз Аллоҳ таолога ибодат этмоғи, турфа хил келадиган фикр ва мулоҳазаларни ҳам умумлаштириб, тўғри хулоса чиқара олиши, бир-биридан ёрдамини аямайдиган, ақли расо, ҳар соҳадан билимларга эга, саховатли, масъулиятли ва қатъиятли бўлиши шарт. Фозиллар шаҳри аҳолиси, уларнинг диллари эришадиган бахт-саодат нима эканлигини билишлари зарур. Улар икки дунёсини ҳам ўйлайди, яхшилик ҳам, ёмонлик ҳам жавобсиз қолмаслигини билишади. Одамзод бежизга яратилмаганлигини, унинг асл инсоний фазилатларини, вазифаларини қандай бўлиши кераклиги жуда яхши билади. Жон ва рух ҳақида тафаккур эта олади. Раҳбарининг одил буйруқ ва фармонларини жон-у диллари билан бажарадилар. Борди-ю раҳбари йўқ бўлса, ўзлари бу ишга энг муносиб шахсни бу мансабга танлай олади. Ўз-ўзини ва ўзгаларни назорат қилишни билишади. Ҳаёти давомида энг керак бўладиган касб-хунарларни эгаллайди, мавжудларини шакллантиради. Бир сўз билан айтганда, қандай яшаш кераклигини билишади! Бундай аҳоли билан юрт фаровон бўлади, миллат уйғонади. Улар ўз она Ватанларини муқаддас би-лишади, унинг қонун-қоидаларига риоя этишни олий бурч деб ҳисоблашади. Фаробий ўз Ватанини фозиллардан кам севмади. У қандай соҳада иш қилмасин, қандай янгиликлар, ислохотларни илмга татбиқ этмасин, барча-барчаси ҳам энг аввало, Ватан равнақи учун улкан ҳисса бўлди.

Шарқнинг яна бир қомусий олими, жаҳон илмига жуда катта ҳисса қўшган **Абу Али ибн Сино** (980-1037) болаларнинг ўқиб-урганиши, илмли бўлиши жамият учун жуда

фойдали эканлиги айтади. Олимнинг таъкидла-шича, ҳар қандай жамият фуқаролар манфаатини ҳимоя этувчи адолатли қонунлар асосида идора этилса, адолатсизликка йўл қўйилмайди. Шунинг учун ибн Сино ёзади: *“У (давлат бошлиғи) ўзидаги бутун камчиликларни тугатиши керак, токи бирорта доғ қолмасин. Шундагина у бошқаларда яхши сифатлар тарбиялай олиши мумкин”*. Донишманд давлатнинг бахт-саодати бола тарбиясига боғлиқ эканлигини қатъий ўқтиради. Бола тарбиясида ота-она ҳам, давлат бошлиғи ҳам бирдек маъсул дейди. Одам сабабсиз бекор юрмас-лиги керак, ижтимоий-фойдали меҳнат билан шуғулланиши зарур дейди. Меҳнатсиз ҳаёт кечириш жамиятга зарар эканлигини, шунинг учун меҳнат қилиши кераклиги қўйидагича тушунтиради: *“Киши бошқа кишиларнинг эҳтиёжини қондириши учун яшайди, меҳнат қилади, ўз навбатида бошқалар ҳам худди шундай. Биров кўчат ўтқазади, биров озиқ-овқат тайёрлайди, биров кийим-кечак ва бошқа биров яна бошқа хил, кўпчилик учун зарур бўлган юмушни бажаради. Шундай қилиб, жамиятда ҳар бир киши жамият аъзолари учун фойда келтирадиган иш билан машғул бўлади...”*.

Буюк қомусий олим Абу Али ибн Синонинг ватанпарварлик ғоялари айнан фарзандни тўғри тарбиялашга қаратилган бўлиб, Ватан ободлиги, эл-юрт фаровонлиги шундан бошланишини кўрсатади.

Шарқнинг буюк қомусий олими **Абу Райҳон Мухаммад ибн Аҳмад ал-Беруний** (973-1048) жамиятда адолатни ўрнатиш учун адолатли ҳокимнинг аҳамиятини алоҳида таъкидлайди. Адолатли жамиятдагина ҳар бир инсон ўз ҳаётидаги фаолиятини уйғун ва гўзал тарзда юрита олади. Адолатли жамиятни кўрадиган одамлар энг аввало, ўзи билимли ва юксак ахлоқли бўли-ши кераклигини айтади. Беруний жамиятни бошқаришда подшоҳ жамиятга хизмат қилиши кераклигини шундай кўрсатади: *“Идора қилиши ва бошқа-ришининг*

моҳияти азият чекканларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, бировларнинг тинчлиги йўлида ўз тинчлигини йўқотишидан иборат”, – дейди.

Берунийнинг фикрича, давлатни бошқариш учун халқ томонидан сайлаб қўйиладиган ҳоким одил ва халқпарвар бўлиши керак. Шундай ҳоким бўлгандагина халқлар тинч, мамлакат эса эркин ва обод бўлади.

Абу Райҳон Берунийнинг таъкидлашича, инсоннинг камолотга етишиши учун билим ва меҳнатнинг аҳамияти жуда катта. Жамиятнинг ривожланишида ҳар бир касбнинг ўз ўрни ва аҳамияти борлигини кўрсатади. Олим илм аҳлининг меҳнатини юқори баҳолайди ва уларни жамиятнинг равнақига хизмат қиладиган шахслар деб таъкидлайди.

Юқоридаги фикрлардан келиб чиқиб, ўрта аср Шарқ мутафаккирлари асарларида Ватан мавзуси ва жамият равнақига хизмат қилиш йўллари кенг ёритилган, деган хулосага келиш мумкин. Бу ғоялардан ёш авлод тарбиясида кенг фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. –Т.: «Ўзбекистон», 2023.
2. Мирзиёев Ш.М. «Барча муаммолар лоқайдликдан бошланади» // Президент Шавкат Мирзиёевнинг 2021 йил 19 январь куни маънавий-маъри-фий ишлар таъсирчанлигини янада ошириш борасида ўтказилган йиғилиш-даги нутқи.
<https://kun.uz/kr/48021556?q=%2F48021556>
3. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. - Toshkent, “Yangi asr avlodi”, 2018.
4. Атаева Н., Расулова Ф., Ҳасанов С. Умумий педагогика (Педагогика тарихи). – Т.: “Fan va texnologiya”, 2011.
5. Каримов И. “Бунёдкорлик йўлидан”. 4-жилд. Т., “Ўзбекистон” нашриёти, 1996.
6. Ўзбек педагогикаси антологияси: Икки томлик. (Тузувчи – К.Хоши-мов, С. Очил.) – Тошкент.: «Ўқитувчи», 1995 й.